

Araştırma Makalesi / Research Article / Article de Recherche

Türkiye’de Taşraya Sesli Sinemanın Gelişi (1930-1945)

Özge Özyılmaz

Dr. Öğr. Üyesi

Ankara Bilim Üniversitesi, Güzel Sanatlar ve Tasarım Fakültesi

ozgeozyilmaz@gmail.com

ORCID: 0000-0003-0444-8622

Özde Çeliktemel-Thomen

Dr.

Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Tarih Bölümü

ozdeceliktemel@gmail.com

ORCID: 0000-0002-5308-4581

Abstract

The Arrival of Sound Cinema in the Provinces of Turkey (1930-1945)

The transition to sound cinema profoundly affected the production, exhibition and viewing practices of film all over the world. In Turkey, a country with an emerging domestic film industry, this period was marked by issues regarding the infrastructural challenges and the language barrier related to sound film screening. Audiences faced difficulties while watching films in foreign languages. Low provincial investments in Turkey’s film industry led to a series of difficulties in relation to the sound exhibition infrastructure. The language barrier was a significant concern for cinema entrepreneurs in the provinces. The regions outside the big cities such as Istanbul, Ankara and Izmir are considered as provinces and it is aimed to reveal the prominent actors, dynamics and results in the process of transition to sound in the geographies outside the center. In this research, primary sources consisting of newspapers, magazines and documents from the Presidential Republican Archives are used in addition to various secondary sources on the subject. In this article, the arrival of sound cinema in Turkey in 1930-1945, the change in film exhibition and viewing practices, and the challenges of this process in provincial cinemas are discussed. The role of the Peo-

ple's Houses in the dissemination of sound cinema in the provinces is examined through the example of the Zonguldak People's House.

keywords: *Sound cinema in the provinces, silent cinema, People's Houses, Zonguldak People's Houses, film machine.*

Résumé

L'arrivée du cinéma sonore en province en Turquie (1930-1945)

Le passage au cinéma sonore a profondément affecté les pratiques de production, de projection et de visionnage des films dans le monde entier. En Turquie dont l'industrie cinématographique nationale n'était pas développée, cette période a été marquée par les problèmes liés à la barrière linguistique à laquelle se heurtait le public face aux films projetés en langues étrangères, ainsi que par les problèmes liés à l'infrastructure de projection de films sonores dans les salles de cinéma. Comme le capital cinématographique dans les provinces turques n'était pas si fort, il était très difficile d'établir une infrastructure de film sonore pour les exploitants des salles de cinéma en province. En outre, la barrière de la langue était un enjeu majeur pour eux. Dans cet article, les régions situées en dehors des grandes villes telles qu'Istanbul, Ankara et Izmir sont considérées comme province, et l'objectif est de révéler les principaux acteurs, les dynamiques et les conséquences de ce processus dans les géographies périphériques. Dans cette étude, on utilise des sources primaires constituées de journaux, magazines et documents dans les archives de la présidence de la République, ainsi que diverses sources secondaires sur le sujet. Cet article traite de l'arrivée du cinéma sonore en Turquie entre 1930 - 1945, qui a modifié les pratiques de projection et de visionnage des films, et des défis que ce processus a posé aux cinémas de province. Le rôle des Maisons du Peuple (Halkevleri) dans la diffusion du cinéma sonore en province et les limites de ce processus sont discutés à travers l'exemple de la Maison du Peuple de Zonguldak.

mots-clés: *cinéma sonore en province, cinéma muet, maisons du peuple, maison du peuple de Zonguldak, appareils cinématographique.*

Öz

Sesli sinemaya geçiş tüm dünyada filmlerin üretim, gösterim ve seyir pratiklerini derinden etkilemiştir. Yerli film endüstrisi gelişkin olmayan Türkiye’de bu döneme sinema salonlarında sesli film gösterim altyapısına ilişkin gündemler ile yabancı dillerde gösterilen filmler karşısında seyircilerin karşılaştığı dil bariyeri ile ilgili sorunlar damga vurur. Sinema sermayesi taşrada güçlü olmadığı için buradaki salonların sesli film altyapısı kurmaları oldukça zor olur. Ayrıca dil bariyeri taşradaki salon işletmecileri için bir endişe kaynağıdır. Makalede İstanbul, Ankara ve İzmir gibi büyük şehirler dışında kalan bölgeler taşra olarak ele alınmış ve merkez dışında kalan coğrafyalarda bu süreçte öne çıkan aktörler, dinamikler ve sonuçların ortaya konulması amaçlanmıştır. Araştırmada konu ile ilgili çeşitli ikinci el kaynakların yanı sıra döneme ait gazete, dergi ve Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi belgelerinden oluşan birincil kaynaklar kullanılmıştır. Bu çalışma, 1930-1945 arasında sesli sinemanın Türkiye’ye gelişi, film gösterim ve seyir pratiklerinin değişimi ile bu sürecin taşra sinemaları için yarattığı güçlükleri ele almaktadır. Makalede, taşrada sesli sinemanın yaygınlaşmasında halkevlerinin rolüne ve Zonguldak Halkevi örneği üzerinden bu süreçteki zorluklara değinilmektedir.

anahtar kelimeler: taşrada sesli sinema, sessiz sinema, halkevleri, Zonguldak Halkevi, film makinesi.

Giriş

Sinemaya sesin gelişi, filmlerin üretim, gösterim ve seyir süreçlerinde muazzam bir etki yaratıp sinema tarihinin en önemli değişimlerden biri olur. Türkiye gibi büyük film üreticisi olmayan ülkeler bu değişimi en çok film gösterim alanında yaşamıştır. Sessiz dönemde filmler bazen yalnızca bir piyano, bazen piyano ve keman, bazen de bir orkestranın çaldığı müzik eşliğinde gösteriliyordu. Sesin gelişiyle birlikte tüm bu gösterim pratikleri kapsamlı bir şekilde dönüşür. Bu durum sinema işletmecileri tarafından film gösterimlerindeki eşlikçi müzisyenlerin maddi yükünden kurtulmak olarak görülse de bir yandan işletmeciler salonlarında sesli film gösterim altyapısı kurmak zorunda kalmıştır. Haliyle bu durum ilk planda mühim bir yatırım anlamına gelmekte ve belli bir maddi güç gerektirmektedir. Sese geçişin yarattığı bu zorlukların, sinema alanındaki sermayenin coğrafi olarak yoğunlaştığı İstanbul'da aşılması görece kolay olsa da taşradaki sinemalar için bu geçiş süreci oldukça çetin geçer.

Bu çalışmada, İstanbul, Ankara ve İzmir gibi büyük şehirler dışındaki bölgeleri taşra kavramı altında toplayarak sesli sinemaya geçiş sürecini inceleyeceğiz. Bu sürecin, siyasi, kültürel veya ticari merkez dışında kalan coğrafyalardaki dinamiklerini, öznelere ve sonuçlarını ortaya koymaya çalışacağız. Bu amaçla makalenin ilk bölümünde sesli sinemanın Türkiye'ye gelişi ve bunun film gösterim ve seyir pratiklerini nasıl ve ne yönde değiştirdiğini ele alacağız. Ardından bu sürecin taşradaki sinemalar için yarattığı zorlukları aktardıktan sonra halkevlerinin sinema etkinliklerinin sesli sinemanın yaygınlaşmasındaki rolünü ve sınırlılıklarını Zonguldak Halkevi örneğine yoğunlaşarak inceleyeceğiz. Araştırmanın kaynakları döneme ait günlük gazeteler, sinema alanındaki çeşitli dergiler ve Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi belgelerinden oluşmakta.

Sesli Sinemanın Türkiye'ye Gelişi Sırasında Taşra Sinemalarının Genel Durumu

Türkiye'de ilk sesli film gösterimi 1929'da sinemanın merkezi olan İstanbul Beyoğlu'nda Mehmet Rauf Sirman'ın işlettiği Opera Sineması'nda ve birkaç hafta sonra İpekçiler'in işlettiği Elhamra ve Melek Sinemalarında yapılır. Türkiye'ye sesli filmin geldiği 1929'da yüzde 80'i ABD yapımı 210 sessiz film gösterilirken, yine ağırlıklı ABD yapımı olan 12 adet sesli film vizyona girer (Thompson, 1985, s. 146).

Sesli sinemaya geçiş sinemalar arasında teknolojik bir rekabete neden olmuş, işletmeciler rakiplerinden daha iyi bir sesli film gösterim sistemi kurarak birinin önüne geçmeye çalışmıştır. İstanbul Sultanahmet'teki Alemdar Sineması sesli film gösterim yatırımını "sesli filim görmek ve dinlemek için artık Beyoğlu'na çıkmaya hacet kalmadı, zira İstanbul'un en vasi ve sıhhi salonu olan Alemdar Sineması en son sistem sesli makine ile teçhiz ve en son mükemmel sesli filimleri birini müteakiben göstermek üzere angaje etmiştir" (Cumhuriyet, 24 Ekim 1930) diyerek duyurur. Böylece muhtemelen şehrin Pera (Beyoğlu) muhitine kapıtılan

seyirciler geri kazanılmak istenir. Ancak yazı boyunca göstermeye çalışacağımız gibi, Alemkar Sineması'nın başarıyla üstesinden gelebildiği bu altyapı yatırımı taşradaki sinemalar için büyük bir güçlük olacaktır.

Bu noktada yazının ele aldığı büyük kentler dışında kalan coğrafyalarda sinema salonlarının niceliksel durumuna göz atmak faydalı olabilir. Sinema tarihi çalışmalarının önündeki en büyük sorunlardan biri olan endüstri verilerine tutarlı bir şekilde erişilememesi, bu konuda bütünlüklü bir tablo ortaya konulmasını güçleştiriyor. Elimizde ancak bazı yıllara ait farklı kaynaklardan alınan sayısal veriler bulunmakta ve bunlar kimi zaman birbirleriyle çelişse de taşradaki sinema salonlarının genel durumunu aktarabilmektedirler. Bu kaynaklardan birisi Eugene Hinkle'ın 1932'de tamamladığı Modern Türkiye'de Sinema (The Motion Picture in Modern Turkey) başlıklı raporu. Kaynağa göre 1932 yılında ülkede 79 farklı il ve ilçeye yayılmış olan 130 sinema salonu mevcuttur (53). Bu 130 salonun 91'i İstanbul dışında faaliyet göstermektedir (52). 130 salonun 48'inde sesli film gösterim düzeneği mevcuttur ve sesli film gösterimi yapan bu salonların 21'i İstanbul, Ankara ve İzmir dışında, taşrada bulunmaktadır (Tablo 1). Taşradaki 91 salonun yalnızca 21'i, bir başka deyişle yüzde 23'ü sesli film altyapısına sahiptir.

Tablo 1. 1932 yılında Türkiye'de Salonların Ses Sistemleri

İstanbul-İzmir-Ankara (Sesli)	27
Taşra (Sesli)	21
Toplam sesli film altyapısına sahip salon sayısı	48
Toplam sinema sayısı	130

Kaynak: Hinkle, 2007, s. 53.

Sesli filme geçişin özellikle ilk yıllarında çeşitli teknolojiler yarış halindeydi. Günümüzde de kullanılan film şeridinin üzerine ses bandının kaydedilmesinden oluşan optik, yani film tabanlı [sound-on-film] ses sistemlerinden önce filmin ses kuşağının plaklar üzerine kaydedildiği ve bunların gösterim sırasında film şeridiyle senkronizasyonunun sağlandığı plak tabanlı [sound-on-film] ses sistemleri denir. Türkiye'de 1932'de sesli film gösterimi yapan 48 salonun 44'ü film tabanlı ses sistemine sahipken 4 salonda plak tabanlı film gösterimi yapılır (Özyılmaz, s. 32). Plak tabanlı sistem kullanan iki salon Fransız Survox sistemini kullanırlar ki bu salonlardan birisi Fransız Sinema ve Tiyatrosudur, diğer iki plak tabanlı sistem ise yerli imalat olarak kayda geçmiştir (Tablo 2). Bu plak tabanlı ses sistemleri, ses ve görüntü kuşakları arasında senkron sorunları ortaya çıkardıkları için pek uzun ömürlü olmazlar ve kısa sürede film tabanlı ses sistemi salonlarda hakimiyet kurar. Tablo 2'ye bakıldığında toplam beş adet yerli yapım ses ekipmanı kullanıldığı görülür. Bunların hangi salonlarda kullanıldığına dair bilgimiz olmasa da yabancı ekipman ithal etme gücü olan şehirlerdeki sinemalar yerine taşradaki salonlarda tercih edilmiş olma ihtimali yüksektir.

Bu noktada maddi zorlukları aşma amacıyla çeşitli yerli makine yapma girişimlerinin sinema tarihinin araştırılmayı bekleyen başlıklarından biri olduğunun altı çizilmelidir. 1935 yılında Yedigün dergisinde İş Bankası memurlarından Suad Aral'ın geliştirip, bir ustaya yaptırdığı ve ihtira beratını yani patentini de aldığı sinema makinesi tanıtılır (Görsel 1). Cihazın yalnızca çok kısa uzunluklarda film çekip gösterebildiği için profesyonel değil daha çok amatör amaçlarla kullanılabileceği belirtilir. Ancak dergi, sermayedarları bu işe yatırım yapmaya çağırır ve bu icattan istifade etmeleri halinde "Avrupa'da bile büyük bir alaka uyandıracığı" belirtilir (Bir Türkün İcadı, Yedigün, s. 9) Anlaşılan o ki bu dönemde Suad Aral'ın makinesinin dışında başka yerli sesli film gösterim cihazları da yapılmış ancak bunların hiçbirisi gerekli sermaye yatırımını çekemedikleri için büyük çaplı üretimleri yapılmamış, ülke sinemasının teknolojik altyapısı dışa bağımlı olmaya devam etmiştir.

Tablo 2. 1932 yılında Türkiye'de Sinema Salonlarının Kullandığı Sesli Film Ekipman Türleri

Sinema Sayısı	Ekipman Türü	Film Tabanlı Ses	Plak Tabanlı Ses
5	Yerli İmalat	3	2
6	Bauer (Alman)	6	
5	Nietzsche (Alman)	5	
3	R.C.A. Photophone (ABD)	3	
2	Survex (Fransız)		2
1	Tobis (Alman)	1	
7	Western Electric (ABD)	7	
19	Zeiss-Ikon (Alman)	19	
Toplam: 48		Toplam: 44	Toplam: 4

Kaynak: Hinkle, 2007, s. 53

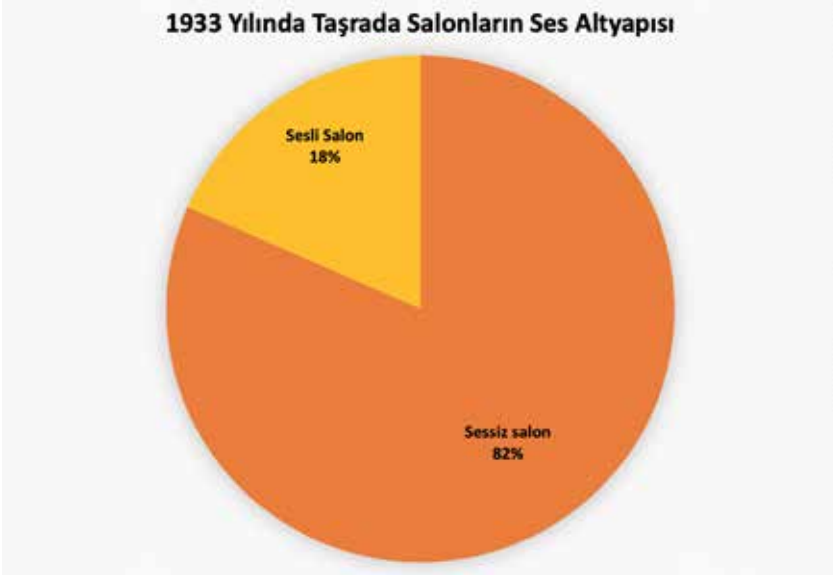
Görsel 1. Suad Aral'ın yaptığı sinema makinesinin Bir Türkün İcadı başlığıyla tanıtılması

Kaynak: Yedigün, no:117, 5 Haziran 1935, s. 9.

1930'lu yıllara ait bir diğer veriyi, Türkiye ve Balkan ülkelerindeki sinema sektörü hakkında güncel bilgiler veren ve daha çok sektör profesyonellerine hitap eden Ekran Sinema Mecmuası'nda bulabiliriz. Dergideki verilere göre, Aralık 1933 itibariyle ülkedeki sinema salonu sayısı 150'ye yükselmiştir (Türk Sinema Piyasası, 1933, s. 3). Bu salonların 55'i yabancı sesli film makineleriyle donatılmışken, birkaç salon da yerli imalathanelerde sessiz film gösterim cihazlarının dönüştürülmesiyle üretilen sesli cihazları kullanmaktadır (1932'de 130 salonun 48'inde sesli film teçhizatı mevcuttur). Sesli film gösterimi yapan İstanbul'da 25, İzmir'de 9, Ankara'da 2 salon bulunmaktadır. 1933 sonunda bu büyük iller dışında 114 adet salon vardır ve bunların ancak 21'i sesli film gösterebilmektedir (Türk Sinema Piyasası, 1933, s. 3). Bir başka deyişle, taşradaki salonların yalnızca yüzde 18'i sesli film gösterebilecek altyapı düzeneğine sahiptir (Grafik 1). Yazının bundan sonraki bölümünde taşra sinemalarının sesli sinemaya geçişlerinin önündeki engellere ve bunların sonuçlarına daha yakından bakacağız.

Grafik 1. 1933'te Taşra Sinemalarının Sesli ve Sessiz Sinema Oranı. Türk Sinema Piyasası

Kaynak: Ekran Sinema Mecmuası, 1933, s. 3.

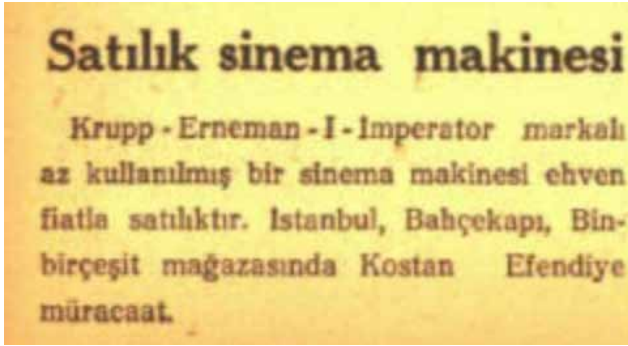
Taşra Sinemalarının Sese Geçiş Sürecinde Endüstri İçi İlişkiler

Sesli sinemanın Türkiye'ye gelişinin en önemli sonuçlarından biri taşradaki sinema salonlarına getirdiği ekonomik zorluklar olur. Birçok sinema, yeni sesli film gösterim altyapısı kurabilmek için çeşitli yatırımlar yapmak zorunda kalır. İstanbul'da film ithalatçıları tarafından işletilen salonlar sesli film göstermeye başlayınca ve seyirciler de bu yeniliğe yoğun bir ilgi gösterince şehirdeki diğer sinema salonları kısa sürede sesli film cihazı satın alırlar. Ancak sesli cihazlar oldukça pahalıdır. Dönemin büyük sinema işletmecilerinden Cemil Filmler anılarında kendilerinin hemen film üzerine kayıtlı (sound-on-film) bir makine alamadıklarını belirtir: "Ancak bizim kullandığımız makinalar uydurma şeylerdi. Esas sesli sinema makinaları Amerika'da imal ediliyordu. Çok pahalı şeylerdi. Benden altı yedi ay sonra İpekçiler İstanbul'daki Elhamra Sineması'na getirdiler" (Filmer, 1984, s. 152). İzmir'de iki büyük salon işleten Filmer'i bile ekonomik olarak zorlayacak "esas sesli film makinaları" elbette ekonomik güçleri daha sınırlı olan taşra sinemalarının önünde çok daha büyük bir engel olacaktı.

İzmir'de iki büyük salon işleten Filmer'i bile ekonomik olarak zorlayacak "esas sesli film makinaları" elbette ekonomik güçleri daha sınırlı olan taşra sinemalarının önünde çok daha büyük bir engel olacaktı.

Bu nedenle kimi taşra sinemaları hemen sesli film cihazı almaz ve büyük şehirlerde boşa çıkan sessiz cihazları satın alırlar. Büyük şehirlerdeki salonlar sesli film makinesi alınca ellerindeki sessiz cihazlar boşa çıkar. Bunlar tamamen tedavülden kalkmaz başka sinemalarda bir süre daha kullanılmaya devam eder. Örneğin İstanbul, Bahçekapı Binbirçeşit mağazası ellerindeki Krupp-Erneman-I-Imperator markalı sessiz film makinesini satmak için 23 Kasım 1930'da Cumhuriyet gazetesine ilan vermeye başlar (Görsel 2). Makineye bir hafta içinde talip bulunmuş olacak ki bu ilana 1 Aralık'tan sonra rastlanmaz.

Görsel 2. Sessiz Film makinesi olan Krupp–Erneman–I–Imperator'un satış ilanı

Kaynak: Cumhuriyet, 23 Kasım 1930, s. 8.

Bu sessiz makineyi kimin satın aldığını bilemesek de taşrada bulunan bir girişimcinin yeni bir salon açmak ya da bir salon işletmecisinin sorunları olan gösterim cihazını yenilemek için almış olma ihtimali yüksektir. Teknolojik bir dönüşüm geçirilen bu dönemde gazetelerde hem eski sessiz makinelerinin hem de yeni sesli film cihazlarının ilanlarına rastlanır. Cemil Filmer, Paris'teki ağabeyinden ülkeye göndermesini istediği (Filmer, 1984, s. 151) ve sonrasında kendilerinin de İzmir Sakarya ve Lale Sinemalarında kullanmaya başladıkları plak tabanlı Survox ses sistemini diğer sinemacılara satmak için ilan verir (Görsel 3). Ancak yine kendisinin de belirttiği gibi bu plak tabanlı makinelerde ses ve görüntü kuşakları birbirinden ayrı çalıştığı için çok fazla senkron sorunu yaşanır ve plak tabanlı teknoloji pek yaygınlaşamaz. Zira yukarıda aktarılan Hinkle'ın 1932 verilerine göre ülkede yalnızca ikisi Fransız yapımı ikisi de yerli yapım olan toplamda dört plak tabanlı sesli film cihazı kullanılmaktadır (s. 53).

Görsel 3. Cemil ve Tevfik Filmer Fransız plak tabanlı film sistemi Survox (Sürvoks)'un satışını yapmak için gazetelere ilan verir

Kaynak: Akşam, 29 Ocak 1930, s. 4.

Taşra sinemalarının büyük şehirlerdeki sinemalara bağlı olduğu bu sistemde merkezle çevre arasındaki iletişimin de önemi büyüktür. Bu noktada, 1930'lu yılların başında yayımlanan ve bir sektör dergisi olarak sinema profesyonellerini hedefleyen Ekran dergisi, taşra sinemaları ile İstanbul'daki film ithalatçıları arasında bir köprü vazifesi görmek ister. Örneğin, ikinci sayılarında taşra sinema müdürlerine seslenerek İstanbul sinemalarında gösterilen filmler hakkında onlara bilgi vermeye hazır olduklarını, kendilerine posta pulu ile yazarlarsa cevap vereceklerini bildirirler (Görsel 5) (Taşra Sinemaları Müdürlerine, 1933). Yine, taşralardaki sinema müdürlerine kendilerine bölgelerinde hangi filmlerin sevildiği bilgisini vermelerini zira, film dağıtım şirketlerinin bu bilgiye ihtiyaç duyabileceklerini belirtirler. Derginin sinema endüstrisinin merkeziyle çevresi arasında köprü olma çabası karşılık bulur. Yakında sesli film altyapı çalışmaları tamamlanacak olan Tire Belediye Sineması, sesli film kiralamak için Ekran dergisine bir ilan verir ve dağıtıcıların kendileriyle iletişime geçmelerini ister (Görsel 6). Ayrıca Kars Yıldız ve Milas İstikamet Sinemaları dergiyeye abone olurlar. Dergi Milas Sineması'nın şu an Zeiss Ikon sessiz film gösterim cihazına sahip olduğunu ancak yakında sesli film gösterim cihazına geçeceğini de müjdeler (Görsel 7).

Görsel 5. ve Görsel 6.

Kaynak: Ekran Sinema Mecmuası, Aralık 1933, no: 2, 7. (Solda) &
Ekran Sinema Mecmuası, 1 Şubat 1934, no: 5-6, 8. (Sağda).

Görsel 7. Ekran dergisi taşra sinemalarından onlara salonların fotoğraflarını göndermelerini ister. Çağrıya ilk yanıt Milas İstikamet Sineması'ndan gelir

Kaynak: Ekran Sinema Mecmuası, 1 Şubat 1934, no: 5-6, 8.

Tire Belediye Sineması'nın Ekran Sinema Mecmuası'na ilan vermesi gibi, bu dönemde taşradaki başka belediye sinemaları da sesli film cihazı almak için basın yoluyla duyuru yaparlar. Örneğin 1933 yılında Tarsus Belediyesi "bu gibi işlerle meşgul olanlara" kendilerine müracaat etmeleri için bir çağrı yaparken (Görsel 8);

Kocaeli Vilayeti'nin 1936'daki ilanında cihazların ihale usulüyle satın alınacağı belirtilir (Görsel 9). Tek parti iktidarının olduğu bu dönemde belediyelerin de Cumhuriyet Halk Partili (CHP) olduğunu göz önüne alırsak bu ilanlar taşrada sesli film altyapısının kurulmasında devletin girişimlerinin rolünü bir kez daha gözler önüne serer.

Görsel 8. Tarsus Belediyesi'nin sesli film makinesi için verdiği ilan

Kaynak: Hâkimiyet-i Milliye, 10 Aralık 1933, s. 8.

Görsel 9. Kocaeli vilayetinin açık eksiltme usulüyle bir adet seyyar sesli sinema makinesi ve sessiz film kamerası almak için verdiği ilan

Kaynak: Kurun, 15 Aralık 1936, s. 4.

Sesli film cihazı alamayan taşra sinemaları sessiz film göstermeye devam etmek durumunda kalırlar ya da bazıları seyircilerinin dublajsız yabancı sesli filmleri takip edemeyeceklerinden endişe ettikleri için bunu tercih ederler. Ancak her iki durumda da başka bir sorun oluşur: İstanbul'daki salonlar kısa sürede sesli filme geçince ülkeye sessiz film ithal edilmemeye başlanır. Bu durum Anadolu'daki sinema salonları için büyük bir darbedir, zira taşra salonları İstanbul'da gösterimden çıkan filmlerin işletmecilerden çok daha ucuza alınıp, bölgesel olarak gösterildiği bir dağıtım sistemine bağımlıdır. Ancak bir altyapı değişikliği gerektiren bu teknolojik dönüşüm nedeniyle pek çok sinema artık gösterecek film bulamaz hale gelmiştir (Hinkle, 2007, ss. 52–53).

Ülkeye sessiz film ithal edilmediği ancak taşra sinemalarının halen sessiz film göstermeye devam ettiği bu dönemde, taşradaki salon işletmecilerinin bu ih-

tiyacını sezen İzmir’de “Filimci Mustafa” olarak tanınan bir girişimci 1935 yılında piyasadaki tüm sessiz filmleri toplar. Ardından Son Posta, Akşam ve Cumhuriyet gazetelerine ilan vererek taşra sinemacılarının sessiz film talebini karşılamaya başlar (Görsel 4). “Filimci Mustafa”nın faaliyetlerine ne kadar devam ettiğini şimdilik bilemesek de taşrada sessiz film gösterimlerinin 1930’ların sonuna kadar sürdüğünü göz önüne alınca “Mustafa” ya da başka yerel ve bölgesel dağıtımçıların sessiz filmleri ülke içinde dolaşımında tutmuş olduğunu iddia edebiliriz.

Görsel 4. Filimci Mustafa’nın Taşra Sinema Direktörlerine Hitaben Verdiği İlan

Kaynak: Son Posta, 1 Ekim 1935, s. 12.

Taşra Sinemalarının Sesli Filme Geçişlerinde Seyirci Boyutu

Taşra sinemalarının film cihazı almamalarının ekonomik boyutları olduğu gibi seyirci tercihleriyle ilgili bir yanı da olabilir. Zira Ekran dergisinin Aralık 1933 sayısında, taşradaki salon sahiplerinin sesli film cihazı almak istememelerinin nedenlerinden birinin onların taşra seyircisinin sesli filme pek rağbet etmeyeceklerini düşünmeleri olabileceğini belirtir. Yazıda taşra seyircilerinin neden sesli filme rağbet etmeyebilecekleri açıklanmasa da akla gelen ilk neden sesli filmlerin Türkiye’de uzunca bir süre orijinal dillerinde gösterilmiş olmasının yarattığı dil engelidir.

Sesli filme geçişle birlikte Türkiye sinema salonlarında ilginç bir dönem başlar. Bu yıllarda çok sınırlı yerli yapım üretildiği ve 1933 yılına kadar ülkede dublaj başlamadığı için ithal edilen filmler, çoğu Fransızca olmak üzere, çeşitli yabancı dillerde gösterildiler (Tablo 3). Türkiye’de dublaj sonraki on yılda bile yaygın değildi. 1940’larda gazetelerdeki film ilanlarında halen filmin Türkçe olmasının altı çizilir, İngilizce

ya da Fransızca gösterilecek filmler ayrıca belirtilir. Bu dönemde ülkede eğitilmiş insanların çoğu Fransızca, bir bölümü Almanca, daha küçük bir bölümü de İngilizce biliyorlardı. Bu nedenle, sesli sinema döneminin bu başlangıç yıllarında Türkiye’de Fransızca seslendirilmiş yabancı filmler daha çok ilgi görmeye başladı.

Tablo 3. 1932’de Türkiye’de Gösterime Giren Filmlerin Yapım Yeri ve Dilleri

Yapım Yeri		Dil	
ABD	61	İngilizce	41
Almanya	45	Almanca	30
Fransa	40	Fransızca	75
İngiltere	6	İspanyolca	2
Yunanistan (Türkiye ile ortak)	1	Yunanca	1
İtalya	1	İtalyanca	1
Polonya	2	Lehçe	2
Rusya	1	Rusça	1
Türkiye	1	Türkçe	2
Muhtelif Ülkeler	8	Muhtelif Diller	11
Toplam	166	Toplam	166

Kaynak: Hinkle, 2007, s. 53.

Eğitim düzeyinin daha yüksek olduğu kentlerde bile seyirciler için yabancı dilde seslendirilmiş filmleri takip etmek bir meseleyken taşra seyircileri için bu büyük bir engel teşkil etmiş gibi görünüyor. 1930’lu yılların Türkiye’sine bakıldığında, iller arasında okuma-yazma oranında büyük farklılıkların olduğu görülür. Buna göre İstanbul’da yüzde 53,7 olan okuma-yazma oranı, başkent Ankara’da bile yüzde 20,2’ye düşer, Anadolu’daki şehirlerde bu oran yüzde 10 civarlarında seyrederken bazı illerde yüzde 5’in dahi altındadır (Tablo 4). Bu doğrultuda hükümet 1932’de kurulan halkevleri aracılığıyla okuma salonlarında halkı okumaya özendirmeye çalışmıştır. Örneğin, 1938’de halkevleri raporuna göre kitaplıklardaki kitap sayısı 286 bin iken, okuyucu sayısı 2 milyonu aşmaktaydı (Ceçen, 2000, ss. 134, 145). Okuma-yazma oranı aşamalı olarak artarken 1930’lu yıllar boyunca Anadolu’da bir filmi takip edebilecek düzeyde yabancı dil bilen kişi sayısının oldukça sınırlı olduğunu iddia etmek yanıltıcı olmayacaktır. Bu nedenle dil bariyeri taşradaki seyirciler için büyük şehirlere göre daha da büyük bir mesele haline gelmiş ve bunun yaratacağı sorunları öngören sinema salonu işletmecileri sesli filme yatırım yapmak yerine sessiz film göstermeye devam etmeyi tercih etmiş olabilirler.

Tablo 4. 1930’larda İllere Göre Okuma-Yazma Oranı

il	Okuma-Yazma Oranı
İstanbul	%53.7
Ankara	%20.2
Amasya	%14.8
Antalya	%13.2
Afyon	%13.1
Ağrı	%4.5

Kaynak: Uyar, 1998, s. 374.

Sesli sinemanın gelişiyle birlikte taşra sinemalarının film tedarikini kısıtlayan bir diğer etmen de kent seyircileriyle Anadolu seyircilerinin film beğenilerinin farklı oluşudur. Büyük şehirlerin, birinci vizyon sinemalarında “eğlenceli, güzel musikili” Amerikan filmleri ile Alman yapımı “büyük bir zevkle seyredilen ve çok rağbet gören operetler” ilgi görür (“Türk Sinema Piyasası”, 1933). Ancak bu filmler macera filmlerinin ilgi gördüğü taşrada rağbet görmez. Bunun üzerine taşra sinema salon işletmecileri macera filmlerini İstanbul sinemacılarından bağımsız bir şekilde ithal etmeyi düşünürler, ancak filmlerden alınan gümrük vergisi çok yüksek olduğu için birinci vizyon salonlarında gösterime girmeyen bir filmi ithal etmenin ekonomik olarak riskli olacağı sonucuna varılır. Bu nedenle taşra sinemalarının kendi filmlerini ithal etmesi fikri tatbik edilmeden rafa kalkar.

Çankırı, Konya ve Giresun’a Sesli Sinemanın Gelişi

Halkevlerine ve özel olarak Zonguldak Halkevi’nin sinema etkinliklerine aşağıda değinilecek olsa da bu noktada Anadolu’daki bazı sesli sinemaya geçiş deneyimlerini incelemekte fayda görüyoruz. Türkiye’deki sinema araştırmaları kent ve özellikle İstanbul odaklı olduğundan, ayrıca bu kültürel ve coğrafi sınırın dışına çıkan araştırmaların tarihsel olarak daha ileriki dönemlere yoğunlaşmaları nedeniyle araştırmamız için referans teşkil edecek kaynak bulmakta oldukça zorlandık. Ancak bize ışık tutacak kimi çalışmaların sesli sinemaya geçişle ilgili bulgularını burada paylaşmak istiyoruz. Bu bağlamda Çankırı, Konya ve Giresun örneklerini ele alacağız.

Taşrada, özellikle kasabalar ya da küçük şehirlerde ilk yerleşik sinemaların oluşmasında özel teşebbüsten çok neredeyse devlete bağlı bir sivil toplum örgütü gibi çalışan Türk Ocakları’nın rolü büyüktür. Ankara’ya yakın küçük bir şehir olan Çankırı’da yerleşik ilk sinema, Türk Ocağı’nın Ankara’dan bir sessiz film gösterim cihazı satın almasıyla 7 Şubat 1930 tarihinde yapılır (Boran, 2015, s. 263). Çankırı halkının film gösterimlerine ilgisi yoğun olsa da 10 Nisan 1931 tarihinde

yapılan olağanüstü kurultayında Türk Ocakları'nın kapatılarak tüm gayrimenkulünün CHP'ye devredilmesinin ardından şehirdeki film gösterimleri bir süre kesintiye uğramıştır. 24 Şubat 1933'te Çankırı Halkevi'nin kurulmasıyla Halkevi, İl Özel İdaresi'nin işlettiği sinema binasını kiralar ve yeni bir bina inşa edilinceye kadar burada film gösterimleri düzenler (Boran, 2015, s. 265). Çankırı'ya yerleşik sesli sinema^[1] aynen sessiz film gibi özel teşebbüs aracılığıyla değil bir devlet kurumu olan Çankırı Halkevi'nin girişimiyle gelmiştir (Boran, 2015, ss. 266-267). 1800 TL karşılığında, İstanbul'da film makineleri satan Jack Röttenberg firmasından "Zeiss İkon Phonofox B 375" makinesi alınması için anlaşılır. Ancak gümrüğe takılan cihazın gelmesi altı ay gecikince Çankırı Halkevi'ndeki ilk sesli film gösterimi ancak 5 Şubat 1937 tarihinde yapılabilmıştır ki İstanbul'da ilk sesli filmin 1929 sonunda yapıldığı düşünülünce, Çankırı halkının sesli sinemaya oldukça geç kavuştuğu söylenebilir (Boran, 2015, ss. 266-267). Çankırı halkı, geç de olsa, sesli film gösterimlerine yoğun bir ilgi göstermiştir. Ancak bu durum halkevlerinin ücretli film göstermelerinin 1940 yılı başında yasaklanmasıyla büyük bir darbe alır (Boran, 2015, ss. 269-272). Zira artık halkevlerinin sinema faaliyetleri, kurmaca filmlerin değil CHP genel merkezinden gönderilen eğitici filmlerin ücretsiz gösterimlerinin yapıldığı bir programa indirgenmiş olur.

Çankırı'ya göre çok daha köklü bir şehir olan Konya'ya ise sinema Cumhuriyet öncesinde gelmiştir. Ali Özuyar'ın taşradaki ilk film gösterimlerini Avrupalı ya da gayri-müslim girişimcilerin yaptığı vurgusuyla (2007, ss. 77-81) uyumlu bir şekilde Konya'daki ilk film gösterimleri de 1910 yılında "Hıristiyan Gençlik Teşkilatı" tarafından Amerikalı Misyoner Dr. Dat'ın özel hastanesinde gerçekleştirilir (Aydın, 2008, s. 62). Ancak kentteki ilk yerleşik sinema 1913'te gösterimler yapmaya başlayan Konya Sanayi Mektebi Sineması'dır (Aydın, 2008, s. 63). Cumhuriyet'in ilanından sonra bu salonun ilanlarına gazetelerde pek rastlanmaz ve 1926-1927 do-laylarında sinemanın faaliyetleri tamamen sonlanır (Aydın, 2008, s. 63). Konya'da sinemanın ilk yıllarında faaliyete geçen bir diğer salon ise Belediye Sineması'dır. 1923'ten sonra Belediyenin mülkiyetine geçen salon sinemaya dönüştürülür ve çeşitli kiracılar tarafından sinema olarak işletilir. Şehirdeki ilk sesli film gösterim sistemini de 1931 yılında bu salon kurmuştur. 1930-1931 sezonunda İstanbul'da gösterilen Aşk Valsi / Liebeswalzer (Thiele, 1930) 1931-1932 sezonunda Konya Belediye Sineması'nda "Sesli-sözlü-şarkılı film" ilanı ile gösterilir (Aydın, 2008, s. 68). Konya Belediye Sineması oldukça erken denebilecek bir tarihte sesli sinemaya geçmiş ve İstanbul'da gösterimden çıkan sesli filmleri programına almış görünüyor. Yine film ilanlarından anlaşılan Konya seyircilerinin sesli sinemaya geçişle birlikte tüm ülkede olduğu gibi uzun yıllar dille ilgili sorunlarla karşı karşıya kalmış olduklarıdır. 1948 yılında, Konya'da ilk sesli film gösterimi yapıldıktan 17 yıl sonra bile Akyokuş gazetesindeki film ilanlarında şehirde halen filmlerin önemli bir kısmının yabancı dilde gösterilmeye devam ettiğini görürüz (Görsel 10).

1 Her ne kadar seyyar bir kumpanya Çankırı'da daha önce, 1 Ekim 1936'da (Boran, 2015: 267) sesli film göstermişse de burada yerleşik bir sinema salonu kastedilmektedir.

Görsel 10. Konya’da 1948 yılında dahi filmlerin bir kısmı İngilizce bir kısmı Türkçe olarak gösterilir

Kaynak: Akyokuş, 12 Mayıs 1948’tan aktaran Aydın, 2008, s. 73.

Son dönemde yapılan mikro tarih çalışmalarıyla sinemanın büyük şehirler dışındaki geçmişine dair pek çok alan gün yüzüne çıkıyor. Bu araştırmalardan birisi de Mehtap Özsoy’un sözlü tarihi odağına alarak oluşturduğu ve Giresun’daki sinema deneyimini çok boyutlu olarak ele aldığı çalışma. Bu çalışmadan Osmanlı döneminde Trabzon sancağına bağlı bir kaza olan Giresun’un oldukça erken bir tarihte sinema ile tanıştığını öğreniyoruz. Madam Pavlidi olarak bilinen kentin ilk sineması, bir dönem kentte Belediye Başkanlığı da yapmış olan ve Karadeniz liman kentlerinde ticari faaliyetler yürüten Kaptan Yorgi Paşa’nın kızı Madam Pavlidi tarafından işletilir (Özsoy, 2021, s. 59). Sinemanın ne zaman açıldığına dair net bir tarih olmamakla birlikte, Özsoy, Pavlidi Sineması’nın 1914 tarihli bir film alım belgesine ulaşmıştır. Giresun’da ilk sesli film gösterimi 1933’te yapılmıştır. 1945 yılında bile halen şehre bağlı kasabalarda gezici sinemalar sessiz film göstermeye devam ederler (Özsoy, 2021, s. 78). Ancak başka taşra illerinde olduğu gibi Giresun’da da sesli film gösterimleri ile sessiz film gösterimleri birlikte devam eder (Görsel 6). Bu durumun nedenleri arasında sesli film tedarikinin zorluğu dışında, dil bariyeri nedeniyle sesli filmi takip edemeyecek seyircileri sessiz film göstererek sinemaya gitmesini sağlamayı amaçlamak olabilir. Ancak bahsettiğimiz gibi bir süre sonra ülkeye sessiz film ithal edilmeyince yeni sessiz film bulamayan taşra salonları tamamen sesli film göstermeye başlamak durumunda kalacaklardır.

Halkevlerinde Sesli Sinema

Erken Cumhuriyet döneminde devlet destekli sinema projeleri sinemanın ülkedeki gelişimine katkıda bulunurken yazımızın konusu olan sesli filme geçişte Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) ve halkevleri gibi kurumlar bu süreci ekonomik, idari ve teknik açılardan kolaylaştırarak kısmen hızlandırır. 1932’de CHP, kentlerde ve taşrada halkı eğitmek için sinema aracılığıyla çeşitli eğitici ve öğretici kültürel projelere başlar (CCA 490.100.1221.56.2 1933). 1933’te CHP Sinema Teşkilâtı belgesel, haber filmleri, seyahat filmleri, eğitici/öğretici nitelikteki gösterimlerle etkinliklerini sürdürür (CCA 490.100.1221.56.2 1933). 1932-1952 tarihlerinde aktif olan halkevleri ise, 1940’a kadar kent ve taşrada 8 bin civarında film gösterir (Alpkaya & Alpkaya, 2004, s. 144). Seyyar sinemanın yaygın olduğu bu yıllarda, film gösterimleri için tren, kamyon, mavna gibi taşıtlar köy ve kasabalara filmleri ulaştırır (Duyan, 2019, s. 23). Halkevleri ve halkodaları dışında okullar, askeri ve polis kışlaları da film gösterimlerine ev sahipliği yapar. Bu doğrultuda taşrada, portatif ekipmanlar sayesinde sinema makinesi olmayan yerlerde dahi filmler seyircilerle buluşur.

Halkevleri adeta II. Meşrutiyet dönemindeki (1908-1920) Türk Ocakları gibi hükümet politikasına bağlı kalarak kulüpler, yayınlar ve etkinlikler aracılığıyla siyasal ideolojiyi güçlendirmek ve etkili kılmak için kurulur (Arkan, 1999, ss. 262-263). Halkevleri, sinema dışında, dokuz farklı branşta (dil ve edebiyat, güzel sanatlar, tiyatro, spor, sosyal yardım, halk eğitimi, kütüphane ve yayıncılık, köy hayatı, tarih ve müzecilik) eğitim seferberliğine başlar (Çeçen, 2000, s. 376). Bilhassa sinema ve tiyatro halka belli bir görgü ve terbiyenin aşılmasında ve parti ideolojisinin yayılmasında kullanılan vasitalardandır (Lamprou, 2019, ss. 36, 44). CHP, “milliyetçi hedefler” ışığında halkevleri aracılığıyla ulusu tek bir kitle haline getirmeyi hedefler (Karaömerlioğlu, 2006, ss. 56-58, 221). Millet ile devlet arasındaki kopukluğun giderilmesi ve dönemin soyut kavramları gibi icra edilen halkçılığın bir bütün olarak işlev kazanması CHP’nin bu dönemdeki temel misyonudur (Toksoy, 2007, s. 8). Halkevlerinde gösterime giren filmlerin içeriği bu ideolojiyle uyumluken kurum aynı zamanda Maarif Vekâleti’ne bağlı okullarla da iş birliği yapar (Çeliktemel-Thomen, 2016, ss. 260, 262). Örneğin 1941’de Maarif Vekâleti ABD’den yaklaşık 138 makara (1537,5 dakikalık) sessiz film satın alırken tedarik edilen sesli filmlerin makara sayısı 10 civarındadır (248 dakikalık) (Öztürk, 2005, s. 220). 1941 yılında bile ithal edilen sessiz filmlerin sesli filmlerin altı katı uzunluğunda olmasından halen taşrada sessiz filmlerin gösterilmeye devam ettiği sonucunu çıkarabiliriz. Satın alınan ya da özel olarak yaptırılan yerli/yabancı ve sesli/sessiz filmler bu dönemde halkla buluşmaya devam eder. Ayrıca, CHP kendi belgesel yapımlarında Türkiye ordusu ve bayrağı, siyasal liderler, savaş anıtları, CHP sembolleri (altı ok, bayraklar) ve genç Türkiye’nin “başarılarını” konu edinir (Çeliktemel-Thomen, 2015, s. 52). Özgür Adadağ’ın (2012, s. 51) da belirttiği gibi filmlerin, ideolojik hedefler doğrultusunda kullanımı sinemanın siyasallaştırılması anlamına gelir. Filmlerin içeriği aynı zamanda Batılılaşma veya modernleşme olarak addedilen hedeflere katkıda bulunmaktaydı. Bu modernleşme süreci ihtilafli ve karmaşık bir sentezi doğurmuşsa da (Bozdoğan

& Kasaba, 2014, ss. 10-13), Batı tipi modernliğin simgesi olarak görülen sinema, aynı zamanda dönemin kültür politikalarını da etkiler. Bu nedenle “devlet güdümlü bir kurumsallaşma projesi” olan halkevleri filmler aracılığıyla siyasi, kültürel ve entelektüel açıdan halkı ve aydınları yönlendirebilecek ve dönüştürebilecek bir mecra yaratır (Karaömerlioğlu, 2006, ss. 57-59). Sinema, filmler aracılığıyla halkevlerinde bu ideolojiye yeni bir alan açar.

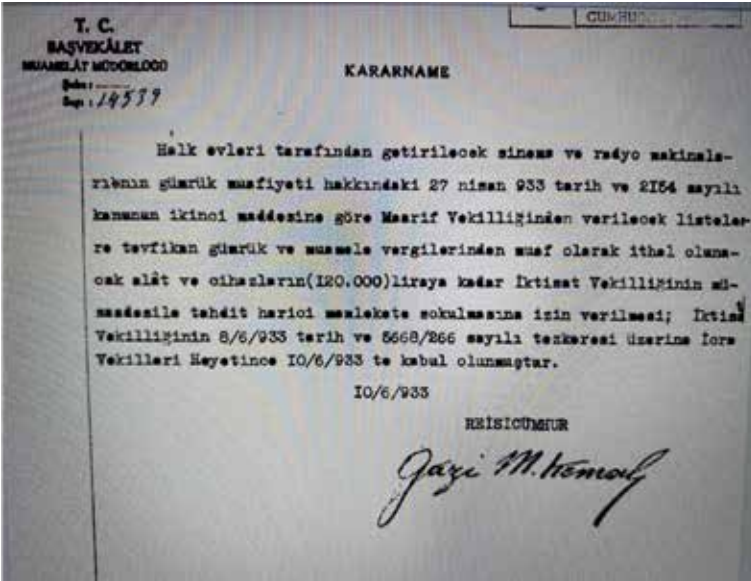
Bu süreçte, sesli sinemanın eğitici ve propagandist rolü de ön plana çıkmaktadır; sessiz filmlerdeki görüntülerin gücü sesin devreye girişiyle başka bir noktaya taşınır. Sesli filmle birlikte sinemanın eğitim ve propaganda kapasitesinin muazzam bir şekilde güçlendiği düşünülür. Örnek olarak “Ulusal ve Uluslararası Propaganda Projesi”ne göre gezici sinemanın “illerin en küçük kasabalarında köylüleri aydınlatmak ve parti propagandası için” kullanılması öngörülür (CCA 490.100.1221.56.2 1933). Nitekim bu yıllarda gezici sinema adeta “taşra sinematekleri” olarak da kullanılır. Hükümet, ülkenin dört bir yanındaki ulaşım, mimarlık ve eğitim alanlarındaki modernleşme sürecine devam ederken sesli sinemaya geçişle sesli filmlerin yukarıda bahsedilen gücünden gerçek anlamda faydalanabilmek için sinema salonlarının altyapısının da buna uygun hale getirilmesi gerekir.

CHP'nin 1932'de aldığı bir karara göre propaganda ve eğitim amaçlı belgesel ve tarım temalı filmlerin yapımına başlamak için senkronize ses sistemli makinelerden portatif kayıt cihazlarına kadar her türlü teknik ekipmanın temini veya kiralanması amaçlanır (CCA 490.100/1221.56.2 1933). Hemen ardından Türkiye Büyük Millet Meclisi söz konusu tedarik süreci için bir kanun çıkarır ve sinema aygıt ve makinelerinin satın alımı vergiden muaf tutulur (Adadağ, 2022, s. 3) (Görsel 11). Bir başka deyişle, CHP yetkilileri halkevleri sinemaları için Batı Avrupa ülkelerindeki sesli film gösterim cihazlarından, hoparlörlere ve sesli filmlerin çekiminde kullanılan yeni kameralara kadar bir dizi teknik cihazın alımı için araştırma yaparak altyapı kurma sürecine başlamayı hedefler. Yeni cihaz ve araçların yanı sıra kalifiye personel temini, film operatörlerinin yetiştirilmesi ve seyirci talebine göre sesli filmlerin ithal edilmesi de ihtiyaçlar arasındadır.

Siyasetçiler, mevcut sinema salonlarının ve halkevlerinin yeni kurulan sinema salonlarının ses teknolojisine göre güncellenmesi gerektiğinin farkındadır. Bu nedenle merkez Ankara'dan taşradaki halkevlerine çeşitli ön araştırma soruları gönderilir. 1936 tarihli yazışmaya göre sorular arasında halkevinde radyo olup olmadığı, bu cihazla elektrik kullanmanın mümkün olup olmadığı; halkevinde sinema olup olmadığı, sinema varsa nasıl işletildiği ve filmlere erişimin nasıl gerçekleştiği veya kurumda piyano olup olmadığı, varsa piyanonun kuyruklu olup olmadığı ve piyanodan nasıl faydalandığı gibi sorular yer almaktadır (CCA 490.01.100.3.12.1 1936). Bu gibi araştırmalar halkevlerinin ihtiyaçlarını karşılamak açısından önemlidir ve inceleme komisyonları halkevlerindeki gerekli altyapıyı inşa ederken işlevsel bir tutum sergiler. Sesli/sessiz sinema altyapısı için elektrik kullanımı gerektiğinden her türlü teçhizatın çalışmasında enerji gücünün niteliği mühimdir. Halkevlerinde bir piyanonun olup olmaması ise direkt düzenlenen konserlerle ilgili olacağı

gibi sessiz film gösterimlerine bir müziğin eşlik etmesi hususunda da inceleme komisyonuna fikir verebilir. İnceleme komisyonlarının yürüttüğü araştırmaların tamamlanmasıyla CHP ve halkevleri bütçeye göre Philips, Siemens veya Zeiss İkon marka sesli portatif aygıtları satın almaya başlar (CCA 490.1.0.1223.61.1 1937; CCA 490.100.1220.53.1 1939). İdarecilerin halkevlerinin ihtiyaçlarına bağlı kalarak araştırma yapması, fikir alarak ilerlemesi ve bu yıllardaki bürokratik işlemlerin hantallığından dolayı söz konusu cihazların alımı sıklıkla uzar. Neticede, halkevlerinde sesli film gösterim altyapısı oluşturma süreci planlanandan daha yavaş ilerler.

Görsel 11. Mustafa Kemal Atatürk imzalı 1933 kararnamesi halkevleri tarafından ithal edilecek sinema ve radyo makinelerinin satın alınımında gümrükte vergi indirimi uygulanacağını göstermektedir

Kaynak: CCA 490.100.1220.53.1, 1939.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri'nin kayıtlarına göre Aralık 1937'de toplam on üç halkevinin dokuzunda sesli sinema makinesi bulunurken (Adana, Adapazarı, Ankara, Balıkesir, Diyarbakır, Elâzığ, Kastamonu, Mardin, Zonguldak) dört halkevi sinemasında (Çankırı, Edremit, Siirt, Sinop) hala sessiz film gösterim düzeneği yer almaktadır (CCA 490.1.1221.56.2 1938). 1939'da toplam 107 halkevinin 33'ünde sinema salonu halkevi binasında bulunurken kalan 74 noktada bu kurumun iş birliği yaptığı film gösterim mekanları bulunur (CCA 490.1.1222.59.1 1939). 33 halkevi sinemasının 22'sinde sesli film gösterim düzeneği varken 11'inde ise hala sessiz film altyapısı kullanılır (Halkevleri, 1940, s. 20). Bu sinemalarda toplam 1557 film gösterimi gerçekleştirilir ve gösterimlere gelen seyirci sayısı 615.206'dır (Halkevleri, 1940, s. 20).

Ayrıca dönemin çeşitli raporlarında halkevleri sineması yöneticileri filmlere erişim konusunda sıkıntı yaşadıklarını dile getirirken teknik ekipman güçlüklerinden de bahsederler (Halkevleri, 1940: 16). Halbuki 1932’de alınan karara göre (CCA 490.100.1221.56.2 1933) sinema faaliyetlerinin ivedilikle sürdürülmesi planlanmış, atılan adımlar ve uygulamalar süreci yine de yavaşlatmıştır. Bu durumun sebepleri arasında teknik altyapı eksiklikleri, yatırım ve sermaye alanında yaşanan güçlükler sayılabilir. Bu yoksunluğa ve eksikliğe ek olarak, İkinci Dünya Savaşı (1939-1945) konjonktüründe sinemanın Avrupalı ülkeler tarafından savaş propaganda aracı olarak kullanılması olasılığı CHP idaresini kaygılandırır (Adadağ, 2020, s. 459). Savaş nedeniyle pek çok ithalat kısıtlaması yaşanır ve bu durum bilhassa film makineleri alım-satımını etkiler (Öztürk, 2005, s. 237). Dolayısıyla bürokratik, ekonomik ve teknik nedenler dışında, filmlerin siyasal gücü de bu alandaki kararları ve uygulamaları sürüncemede bırakır, halkevlerindeki eğitim/öğretim misyonunda filmlerin kullanılması hususunda kimi parti yöneticileri daha ihtiyatlı davranır. Halkevlerinde sesli filme geçiş ve sesli filmlerin gösterimiyle ilgili olarak bir örneğe odaklanmak daha somut bir veri sunabilir. Bu nedenle çalışmamızın bu kısmında konuyla ilgili zengin bir örnek oluşturan Zonguldak Halkevi’ni inceleyeceğiz.

Zonguldak Halkevi Sineması’nın Sesli Sinemaya Geçişi

Zonguldak Halkevi, 24 Haziran 1932 tarihinde açılır (Namal, 2012: 103). Halkevinin toplam dokuz şubesi bulunmaktadır: Dil ve edebiyat şubesi, güzel sanatlar şubesi, temsil şubesi, spor şubesi, sosyal yardım şubesi, halk dersaneleri ve kurslar şubesi, kütüphane ve yayın şubesi, köycülük şubesi, tarih ve müze şubesidir (C.H.F. Halkevleri Talimatnamesi, 1932; CHP Halkevleri Çalışma Talimatnamesi, 1940). Halkevinin kütüphane etkinlikleri dışında düzenli olarak oyunlar sergilediği, konferanslar ve konserlerle halkı aydınlatmaya ve eğlendirmeye çalıştığı merkeze yollanan çeşitli raporlardan takip edilebilir (Çeçen, 2000). Temsil Şubesi’nin amacı tiyatro, karagöz, ortaoyunu ve film gösterimleri sayesinde halkı “terbiye etmek” ve sanatın büyüdü dünyası aracılığıyla devlet destekli kültür politikalarını hayata geçirmektir (Karadağ, 1998).

Kurumda ayrıca aktif bir sinema salonu bulunur. 1933’te halkevi binasının yapım aşamasındaki planında sinema salonunun aynı zamanda diğer temsiller için kullanılmak üzere 370 kişilik bir parter ve 32 kişilik locayla inşa edileceği, bir fuaye ile bahçeye açılan iki kapısı olacağı ve salonun havalanmasının çatıdaki fenerle sağlanacağı belirtilir (Durukan 2006, s. 193). Halbuki Cumhuriyet Arşivleri kayıtları sinemanın kapasitesi hakkında farklı bir sayı kaydeder, belgede normal gösterimlerde toplam 130, halk günlerinde ise 95 kişilik oturma kapasitesi olduğu belirtilir (CCA 490.100.1220.53.1 1939) (Görsel 12). Kuruluşundan tam üç yıl sonra bu kurumun temsil şubesinde kayıtlı toplam 4974 üye bulunur (Namal, 2012, s. 100). Halkevi yöneticileri daimî üyeler dışında öğrenci, işçi ve mahkumların film gösterimlerinden istifade ettiklerini iddia eder (CCA 490.100.1220.53.1 1939). Film gösterimlerinin büyük bir kısmı ücretsizken, bir süre gelir sağlamak için halkevi yöneticileri bilet satışıyla masrafları karşılamaya çalışır. Gösterimlerde ticari

bir kâr amacı güdümesi Ankara'daki yetkililerle Zonguldak Halkevi arasında çetin bir sürtüşmeye neden olur (CCA 490.100.1220.53.1 1939). Halkevleri Talimatnamesine göre yöneticilerin etkinlikleri maddi bir bedel karşılığında gerçekleştirmesi yasaktır, ancak senede 12 kez, sınırlı sayıdaki etkinlik için, ücret talep edilebilir (Adadağ, 2022, s. 18).

Görsel 12. Zonguldak Halkevi Sineması

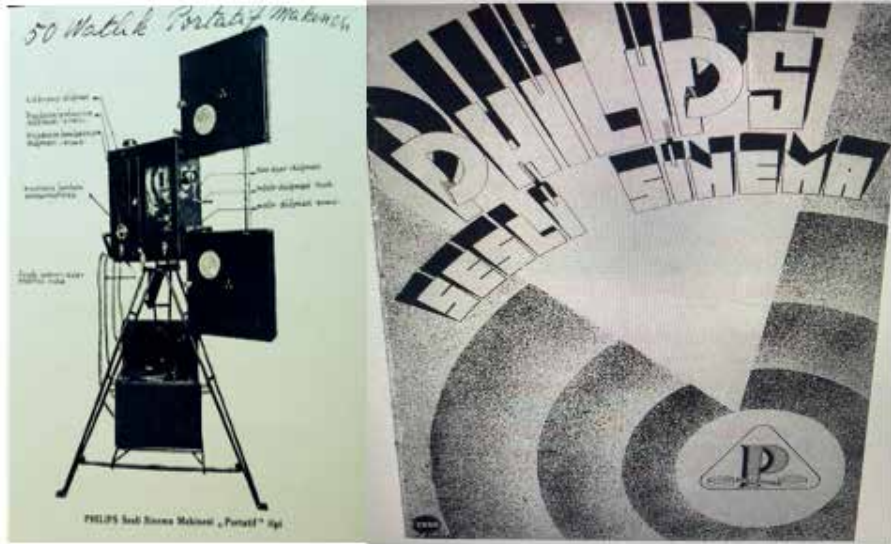
Zonguldak Halkevi, Ankara merkez temsilcileriyle yazışmaları sonrasında çeşitli taleplerde bulunur ve 1936-1938 yıllarında sinema salonu yeni sesli film gösterim cihazı ve ses sistemiyle dönemin teknik altyapısına göre dönüştürülür (CCA 490.100.1219.50.2 1938; CCA 490.100.1220.53.1 1939). Bu işlemler sırasında yürürlüğe giren 1933'teki vergi indirimi, ithal edilecek sinema ve radyo makinelerinin satın alınmasında da geçerlidir. Halkevi sineması için radyo alıcısı, portatif projektör, aydınlatma cihazları, hoparlörler ve sesli film çekimi için kamera alınması planlanır. Sinema salonunun teknik altyapısının güncellenmesi Zonguldak Halkevi'nin ve CHP'nin sesli sinemanın potansiyelini kullanma yönündeki kararlılığını ortaya koyar (Çeliktemel-Thomen, 2016, ss. 265-269).

Bu bağlamda, Zonguldak Halkevi yöneticileri halkı hem eğitmek hem de eğlendirmek amacıyla film gösterimlerine önem verir. 1939'da yöneticiler sinemalarının durumunu ve misyonlarını şu şekilde özetler: "Halkevi sineması; gitgide, gelir menbai elde etmek için değil, memleketin sinema ihtiyacını gidermek, halka bedîf zevk ve heyecan verecek, modern hayattan ve hadisattan örnekler getirecek, filmcilik sanatının hazinelerini serecek eserleri halka göstermek, gençleri sinema amatörlüğüne teşvik etmek için zengin ve cazip bir vasıta haline girmiştir" (CCA 490.100.1220.53.1 1939). 1941'deki Zonguldak Halkevi faaliyetlerine bakıldığında film gösterimlerinin senelik sayısı 237'ye ulaşır (CCA 490.1.1210.19.1.8.

1950). Tüm bunlar Zonguldak Halkevi'ndeki sinema faaliyetlerinin yoğunlaştığını, ticari kâr dışında, sinemacı yetiştirmekten halka modern dünyanın çeşitli örneklerini göstererek Batı tipi modernleşme hedefinde ilerlemeye çalışıldığının kanıtıdır.

Zonguldak Halkevi temsilcileri ile Ankara'daki Genel Müdürlük arasındaki yazışmalar, 1936-1938 yıllarında Halkevi sinema salonunun teknik altyapısını ve teçhizat donanımını yenilemeyi hedeflediğini gösterir. Halkevinde kullanılmak üzere radyo alıcısı, son teknolojideki projektörler, aydınlatma cihazları, hoparlörler ve sınırlı da olsa sesli film çekimi için kamera ve benzeri ekipmanların satın alınması planlanır. Zonguldak Halkevi bu konuda yabancı firmalarla yazışıp ses ekipmanları hakkında içerik ve fiyat bilgisi alır ki Philips de bu firmalardan bir tanesidir (Görsel 13). "Modern Sinema Kuruluşu" başlığındaki bu girişim sesli sinemanın halkevlerinde yaygınlaştırılmasına yöneliktir. Zonguldak Halkevi dışında başka halkevleri de benzeri taleplerde bulunur ve bütçeye bağlı olarak diğer illerde (Kırklareli, Balıkesir, Kocaeli, Denizli, Afyon, Konya, Kayseri, Sivas, Adana, Elâzığ, Erzurum, Siirt, Erzincan, Kars, Giresun, Samsun, Sinop) bulunan sinemalarda da zamanla sesli film altyapısı kurulması planlanır (CCA 490.100.1221.56.2 1933).

Görsel 13. Zonguldak Halkevi Sineması'nın satın almayı planladığı Philips sesli portatif kamera

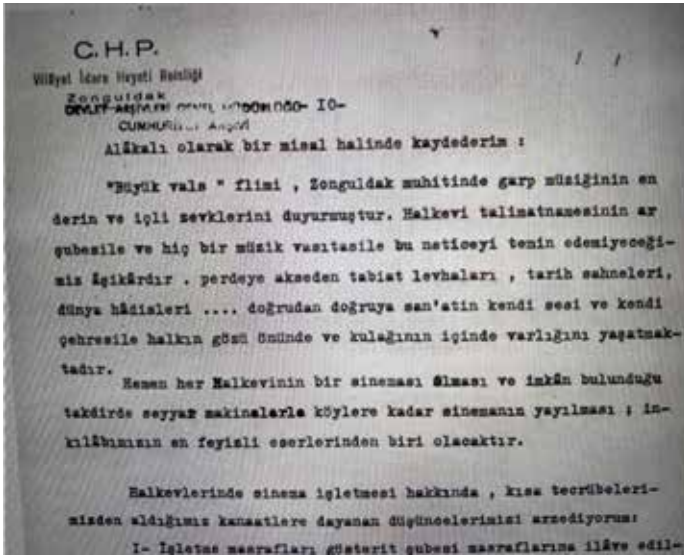

Kaynak: CCA 490.100.1220.53.1, 1939.

Bu durum ülkedeki seçkinlerin ve yöneticilerin pozitivist bir bakış açısıyla halkı eğitmek istediklerini gösteren bir örnektir. Yazışmalardan görüldüğü üzere kurum yetkilileri, Büyük Vals / The Great Waltz (Julien Duvivier, 1938) filmi seyreden seyircilerin Batı Avrupa'yı hem görsel olarak tanıdıklarını hem de filmdeki müzik

sayesinde bilgilenerek eğlendiklerini ifade ederler. Halkevi'nin raporu şu şekildedir: "Zonguldak halkı Büyük Vals filmi'ni seyretmiş ve derin bir duygu ile ilginç müziğini dinlemiştir. Halkevi, yeni ses ekipmanı olmadan bunu başaramazdı. Seyirciler perdeye yansıyan doğal manzaraları, tarihi görüntüleri ve dünyadaki haberleri kendi gözleri ve kulakları ile anlayıp öğrendiler" (CCA 490.100.1220.53.1 1939). Halkevi, Batı Avrupa'yı görsel ve işitsel olarak anlamak için sinema etkinliklerinin sesli filmle daha işlevsel ve eğitici bir araca dönüştüğünün ısrarla altını çizer.

Görsel 14. Zonguldak Halkevi Sineması'nda gösterilen Büyük Vals / The Great Waltz (Julien Duvivier, 1938) filmi ile ilgili yazışma

Kaynak: CCA 490.100.1220.53.1, 1939.

Sonuç

1930-1945'lerde Türkiye taşrasında sesli sinemaya geçiş bir dizi faktörden etkilenir: Birincisi sesli sinema altyapısının neden olduğu mali yük, ikincisi sesli filmlerdeki dil engeli, üçüncüsü ise merkezi kentlerdeki ve taşradaki seyircilerin beğeni farklılıkları. Sesli sinemanın Türkiye'ye gelişinden sonra, birçok sinema salonu yeni sesli film gösterimlerinin teknik altyapısını kurmak için çeşitli finansal yatırımlar yapmak zorunda kalır. Sinema sektörünün kalbi İstanbul'da, çoğunlukla büyük film ithalatçıları tarafından işletilen sinema salonları sesli film göstermeye başlayınca ülkedeki sessiz film ithali kesintiye uğrar. Bu durum aynı zamanda, halen sessiz film göstermeye devam eden taşradaki sinema salonları için ticari bir yıkım anlamına gelir. Zira daha büyük ekonomik zorlukları olan bu salonlar, önceki yıllarda sessiz filmler İstanbul'daki salonlarda gösterildikten sonra, onları daha uygun fiyata satın alarak kendi sinemalarında gösterebiliyor-

lardı. Ancak ülkeye artık yeni sessiz film ithal edilmezken taşra sinemaları gösterecek sessiz film bulamaz hale gelir.

Bu noktada sinema sermayesinin çok güçlü olmadığı taşrada sesli sinemanın yaygınlaşmasında devlet kurumları olan belediyeler ve halkevleri devreye girer. 1932’de CHP, kentlerde ve taşrada halkı eğitmek için halkevlerindeki sinema faaliyetleri aracılığıyla çeşitli eğitici ve öğretici kültürel projelere başlar. Sesli sinemayla filmlerin eğitici/öğretici ve propagandif gücü fark edildikçe CHP, halkevleri aracılığıyla sesli film gösterim ve hatta üretim altyapısı oluşturur. Böylelikle halkevlerinin sinema faaliyetleri taşrada sesli sinemaya geçiş sürecini ekonomik, idari ve teknik açılardan etkileyerek bu süreci, tüm imkansızlıklara rağmen, zamanla kolaylaştırır. Zonguldak Halkevi sinema salonundaki girişimler, seçkinlerin ve siyasal idarenin sesli sinemaya geçişi, ülkedeki modernleşme sürecinin bir parçası olarak algılandığını gösterir. Halkevleri taşrada sese geçişte, en azından, ekipman alımı ve kurulumu açısından önyak olmuşsa da ücretli film gösterimlerinin yasaklanmasıyla taşrada sesli sinemanın yaygınlaşması kesintiye uğrar.

Bu makale intihal tespit yazılımlarıyla taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Etik Kurul Onay Bilgisi

Etik kurul iznine gerek yoktur.

Araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı

Araştırmacıların katkı oranı eşittir.

Destek ve Teşekkür Beyanı

Çalışma herhangi bir destek almamıştır. Teşekkür edilecek bir kurum veya kişi bulunmamaktadır.

Çıkar Çatışması Beyanı

Çalışma kapsamında herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynakça

Adadağ, Ö. (2022). Halkevlerinde Sinema Faaliyetini Yaygınlaştırma Çabaları ve Sınırlılıklar. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXXVII / 1, 1-25.

Adadağ, Ö. (2020). From ‘People’s Education’ to People’s Entertainment: the Changing Role of Cinema in Turkey’s People’s Houses (1932–1950). *Middle Eastern Studies*, 56:3, 453-468.

Adadağ, Ö. (2012). Ulusu Eğitmek: İki Dünya Savaşı Arası Dönemde Eğitici Sinema. *Galatasaray Üniversitesi İleti-ş-im Dergisi*, No: 17/2012, 30-61.

Alpkaya, F. & Alpkaya, G. (2004). 20. Yüzyıl Dünya ve Türkiye Tarihi, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Arıkan, Z. (1999). Halkevlerinin Kuruluşu ve Tarihsel İşlevi. Atatürk Yolu Dergisi, 6, Sayı 23, 261-281.

Aydın, H. (2008). Sinemanın Taşrada Gelişim Süreci: Konya'da İlk Sinemalar ve Gösterilen Filmler (1910–1950). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 19, 61–74.

Bir Türkün İcadı. (1935). Yedigün, 117, 9.

Boran, T. (2015). Erken Cumhuriyet Dönemi'nde Taşrada Sinema Seyri: Çankırı Örneği. İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi, 41(Güz), 257–276.

Bozdoğan, S. & Kasaba, R. (2014). Türkiye'de Modernleşme ve Ulusal Kimlik, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi, CCA 490.100.1221.56.2 1933.

CCA 490.01.100.3.12.1 1936.

CCA 490.1.0.1223.61.1 1937.

CCA 490.1.1221.56.2 1938.

CCA 490.100.1219.50.2 1938.

CCA 490.100.1220.53.1 1939.

CCA 490.1.1222.59.1 1939.

CCA 490.100.1220.53.1 1939.

CCA 490.01.100.1219.50.2 1940.

CCA 490.1. 1210.19.1.8. 1950.

C.H.F. Halkevleri Talimatnamesi. (1932), Ankara: Hâkimiyeti Milliye Matbaası.

CHP Halkevleri Çalışma Talimatnamesi. (1940). Ankara.

Çeçen, A. (2000). Atatürk'ün Kültür Kurumu Halkevleri, İstanbul: Cumhuriyet Kitapları.

Çeliktemel-Thomen, Ö. (2016). Müderris Sinema: Erken Cumhuriyet Türkiye'sinde Sinemayla Eğitim Misyonu. Türk Film Araştırmalarında Yeni Yönelimler 12, Deniz Bayraktar (Der.), İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 253-278.

Çeliktemel-Thomen, Ö. (2015). Halkevleri'nde Eğitici Sinema Repertuarı: Erken Cumhuriyet Türkiye'sinde Sinema, Eğitim, Propaganda (1923-1945). SineCine Sinema Araştırmaları Dergisi / SineCine Journal of Film Studies, Vol: 6, No: 2, 49-75.

Durukan, A. (2006). Cumhuriyetin Çağdaşlaşma Düşüncesinin Yaşama ve Mekana Yansımaları: Halkevi Binaları Örneği. Mimarlık Anabilim Dalı Doktora Tezi,

İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü.

Duyan, Y. N. (2019). 1930 Sonrası Mardin’de Değişen Eğlence Kültürü: Mardin Halkevi Sineması Üzerine Bir İnceleme. *Turkish Cinema Researches*, Vol. 1, Emrah Doğan (der.), London: IJOPEC Publishing, 9-25.

Filmer, C. (1984). *Hatıralar: Türk sinemasında 65 yıl. Emek Matbaacılık ve İlançılık. Halkevleri 1940, (1940)*. Ankara: Ulusal Matbaa.

Hinkle, E. (2007). *The Motion Picture in Modern Turkey*. R. Bali (der.), *US Diplomatic Documents on Turkey II: The Turkish Cinema in the Early Republican Years içinde (25-187)*. İstanbul: The Isis Press.

Karadağ, N. (1998). *Halkevleri Tiyatro Çalışmaları (1932-1951)*. T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.

Karaömerlioğlu, A. (2006). *Orada Bir Köy Var Uzakta Erken Cumhuriyet Döneminde Köycü Söylem*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Lamprou, A. (2019). *Nation-Building in Modern Turkey The ‘People’s Houses’, the State, the Citizen*, New York: Bloomsbury Publishing.

Namal, Y. (2012). *Zonguldak Halkevi’nin Faaliyetleri ve Karaelmas Dergisi*. *Karadeniz Araştırmaları, Yaz, Sayı 34*, 97 134.

Özsoy, M. (2021). *Toplumsal Tarihe Sinema Penceresinden Bir Bakış: Bir Sözlü Tarih Çalışması*. *Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi.

Öztürk, S. (2005). *Erken Cumhuriyet Döneminde Sinema Seyir Siyaset*. Ankara: Elips.

Özuyar, A. (2007). *Devlet-i Aliyye’de Sinema*, Ankara: De Ki Basım Yayım.

Özyılmaz, Ö. (2016). *Türkiye’de Sesli Filme Geçiş*. *Alternatif Politika*, 8, 30-54.

Thompson, K. (1985). *Exporting Entertainment: America in the World Film Market, 1907-34*. London: BFI Pub.

Toksoy, N. (2007). *Halkevleri Bir Kültürel Kalkınma Modeli Olarak*, Ankara: Orion Yayınevi.

Türk Sinema Piyasası. (1933). Ekran Sinema Mecmuası, 2, 3.

Uyar, H. (1998). *Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi*. *Dokuz Eylül Üniversitesi*.